

„TABULA RASA“ PROBLEMA IR ŽMOGIŠKOSIOS VERTYBĖS

Saulius Kanišauskas

Mykolo Romerio universiteto Humanitarinių mokslų instituto

Filosofijos katedra

Ateities g. 20, LT-08303 Vilnius, Lietuva

Telefonas (+370 5) 271 4628

Elektroninis paštas sauliusk@mruni.eu

Pateikta 2011 m. gegužės 21 d., parengta spausdinti 2011 m. birželio 21 d.

Anotacija. Straipsnyje keliamas klausimas, kas vis dėlto lemia žmogaus elgesį, jo moralines ir socialines vertybes? Šis klausimas nagrinėjamas garsaus ginčo tarp R. Descartes'o ir J. Locke'o kontekste: ar iš tiesų gimęs žmogus yra „tabula rasa“, t. y. tarsi „švari lenta“, į kurią viską „įrašo pats gyvenimas“? Dabartiniai socialiniai mokslai į šį klausimą viena-reikšmio atsakymo neturi. Problema nagrinėjama naudojantis transdisciplininio diskursu: filosofijos, kognityvinių mokslų, transpersonalinės psichologijos ir socialinės sinergetikos kontekstuose. Parodoma, kad žmogaus elgesiui, charakteriui, vertybėms reikšmingai įtakos turi švietimas, auklėjimas ir ugdymas, bet dar reikšmingiau veikia genetinis ir socialinis kodai. Socialinis kodas čia suprantamas kaip nesąmoningai perimamas kultūrinis paveldas. Daroma išvada, kad žmogaus ir visuomenės gyvenimo kokybės gerinimas turi būti orientuotas ne vien į materialių vertybių gausinimą, o ir į ilgalaikį moralinių ir dvasinių vertybių ugdymą.

Reikšminiai žodžiai: transdisciplininis diskursas, „tabula rasa“, sociosinergetika, socialinis kodas, vertybės.

Įvadas

Klausimas, kas lemia žmogaus poelgius, toks pat senas kaip ir žmonijos istorija. Filosofijoje jis labiausiai išryškėjo ginče, ar žmogus gimsta tarsi „švari lenta“ (*tabula rasa*), į kurią viską „įrašo pats gyvenimas“, ar jau gimdamas jis turi „įgimtas idėjas“, kurios ir nulemia žmogaus charakterį, jo gebėjimus, elgesį? Dabartinėje psichologijoje, sociologijoje, pedagogikoje, jurisprudencijoje ir t. t. šis klausimas formuluojamas praktinės veiklos plotmėje: kas lemia žmogaus *asocialų* elgesį ir kaip jį pakeisti? Viena-reikšmių atsakymų į jį nėra, nes tyrimų rezultatai priklauso tiek nuo tyrimams pasirinktų žmonių amžiaus, lyties, išsilavinimo, socialinio statuso, tiek nuo asocialaus elgesio skirtingų sampratų ir tyrimų metodikų. Bet paprastai akcentuojama, kad tokį elgesį lemia socialiniai ir psichologiniai veiksniai¹. Prie socialinių veiksnių priskiriami ekonominiai, socialinio statuso ir aplinkos, kultūriniai, išsilavinimo, švietimo bei auklėjimo. Prie psichologinių priskiriami šeimos psichologinė atmosfera, psichosocialinės raidos sutrikimai, psichofiziologinių pokyčių sukeltos krizės, bendravimo sutrikimai ir t. t. Juos aiškina socialinio mokymosi, psichodinaminės, racionalaus pasirinkimo, potraukio, instinktų, frustacinė, socialinė kognityvinė ir kitos teorijos. Minimi ir biologiniai veiksniai, bet pabrėžiama, kad nusikalstamumo ir apskritai asocialaus elgesio biologinis (genetinis) paveldimumas iki šiol dar nėra įrodytas, kad vyrauja požiūris, jog asocialus elgesys perimamas socialiai². Bet moralinių, politinių, religinių *vertybių* socialinį perimamumą kai kurie autoriai kvestionuoja teigdami, kad tėvų ir vaikų vertybinių orientacijų skirtumai yra universalūs, pagrįsti biologinių ir socialinių poreikių kaita³.

Įdomu, kad dėmesys asocialiam elgesiui didelis, o tyrimų, skirtų aukštos moralės ir dvasingumo raiškai, pagaliau talento ir genialumo fenomenams, labai maža. Juose irgi akcentuojama socialinė ir kultūrinė aplinka, ugdymas ir saviugda, bet kur kas dažniau minimas genetinis paveldimumas, deja, apsiribojant tik pavyzdžiais.

Šio *straipsnio tikslas* – bandyti išsiaiškinti, kas vis dėlto lemia tiek aukštą žmogaus moralumą, socialumą, tiek asocialų elgesį? Ar socialiniai, psichologiniai veiksniai, ar paveldimumas? Ar teisus buvo humanistinės psichologijos pradininkas A. Maslowas, kuris pirmasis ėmė tirti ne psichopatologijas, o psichiškai sveikas aukštos moralės asmenybes⁴ ir tvirtino, jog *aplinka tik padeda arba trukdo* žmogui siekti vertybinių idealų?⁵

1 Babachinaitė, G. Nepilnamečių nusikalstamumo priežastys. *Filosofija. Sociologija*. 1993, 1(10): 44–46; Balaišienė, R.; Barkauskienė, R. Asocialaus elgesio ir sątū su mokykla sąsajos paauglystėje. *Socialinis darbas*. 2007, 6(2): 124–133; Jusienė, R. „Sunkūs“ paaugliai, arba kodėl paaugliai elgiasi agresyviai? [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-04-30]. <www.nplc.lt/sena/nj/projektas/metodika/roma_jusiene.doc>; Luobikienė, I. Tėvų įtaka jaunimo vartotojiškų orientacijų formavimuisi. *Filosofija. Sociologija*. 1995, 4: 35–42; Valickas, G. *Psichologinės asocialaus elgesio ištakos*. Vilnius: Lietuvos teisės akademija, 1997; Zajančkauskaitė, I. Moksleivių orientacijos į moralines vertybes ypatumai. *Filosofija. Sociologija*. 1989, 2: 44–53.

2 Babachinaitė, G., *ibid.*

3 Zajančkauskaitė, I., *op. cit.*

4 Trimakas, K. *Žmogaus aukščiausi skrydžiai. Religinių išgyvenimų psichologija*. Kaunas: Tarpdiecizinė katechetikos komisija, 1996, p. 92.

5 Maslou, A. Psichologijos duomenys ir vertybių teorija. Iš *Gėrio kontūrai*. Vilnius: Mintis, 1989, p. 339–354.

Keliamas klausimas anaiptol ne naujas, bet jį analizuosiu remdamasis visiškai nauja metodologija, kurią drąsiai galima pavadinti *transdisciplininiu diskursu*.

Transdiscipliniškumo terminą į mokslą 1972 m. įvedė garsus šveicarų psichologas J. Piaget, o 1987 m. rumunų kilmės prancūzų fiziko B. Nicolescu iniciatyva buvo įkurtas Tarptautinis transdisciplininių tyrimų ir studijų centras, pradėti transdisciplininio diskurso tyrimai. Transdisciplininio diskurso esmėje glūdi gamtos, socialinių ir humanitarinių mokslų *tarpusavio skverbtis*, vienalaikiai *kelių realybės lygių* dinaminio ryšio tyrimai, ir kaip to rezultatas – *naujos ontologijos ir epistemologijos*; pagaliau skverbtis į žmogiškojo gyvenimo paribius ir mokslinių tyrimų grindimas pragmatiniais tikslais⁶. Šiems transdiscipliniškumo požymiams atliepia su filosofinėmis išvalgomis susipynę kognityviniai mokslai, sociosinergetika, transpersonalinė psichologija, jų pasiekimais toliau ir remsiuos.

1. „Išimtos idėjos“ ir „tabula rasa“: kognityvinis aspektas

Filosofijoje klausimas „Kas lemia žmogaus elgesį?“ labiausiai išryškėjo ginčo tarp R. Descartes'o ir J. Locke'o pavidalu. Praėjus 48 metams po R. Descartes'o mirties (1690 m.) J. Locke'as paskelbė veikalą „Esė apie žmogaus intelektą“, kuriame rašė, jog „kai kurių žmonių tarpe išsigalėjusi nuomonė, kad intelektualė yra tam tikri išimti principai, tam tikros pirminės sąvokos (...), kurias siela gauna pačioje savo būties pradžioje“⁷. Ir toliau: „Žinau teoriją, kad žmonės turi išimtas idėjas ir nuo pat jų buvimo pradžios išpaustas jų intelektualė“⁸. Nors J. Locke'as tos teorijos autoriaus neįvardijo ir R. Descartes'ą paminėjo tik komentuodamas jo teiktą regėjimo hipotezę⁹, filosofijos istorikai neabejoja, kad „tos teorijos“ autorius yra R. Descartes'as. Tiesa, dar Platonas veikale „Faidonas“ įrodinėjo, kad jau vos gimęs kūdikis ima prisiminti daiktus, žmones ir reiškinius¹⁰, bet termino „išimtos idėjos“ jis nevartojo. Tuo tarpu R. Descartes'as savo „Metafiziniuose apmąstymuose“ nedviprasmiškai tvirtino, kad idėjos egzistuoja objektyviai, todėl jos negali atsirasti, jos esančios *išimtos*, jos yra „manyje esantys savotiški paveikslai ar atvaizdai“, ir „juos atrasdamas, atrodo, neišmokstu nieko naujo, o greičiau prisimenu tai, ką žinojau“¹¹. Ir toliau: „Ir veltui dabar pradėčiau sau prieštarauti, kad galbūt ši trikampio idėja į mano dvasių pateko per pojūčius, kadangi esu matęs trikampio figūros kūnų. Protu aš galiu sudaryti begalę kitų figūrų, dėl kurių negali kilti jokio įtarimo, kad

6 Kanišauskas, S. *Sinergetinio pasaulėvaizdžio kontūrai*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2008, p. 207–212, 275–284; Max-Neef, M. A. Foundations of Transdisciplinarity. *Ecological Economics*. 2005, 53: 5–16; Nicolescu, B. *Manifesto of Transdisciplinarity*. Translation from the French by Karen-Claire Voss. New York: State University of New York Press, 2002; Kijaschenko L. P. Fenomen transdisciplinar-nociti – opyt filosofskovo analiza [The Phenomenon of Transdisciplinarity - the Experience of Philosophical Analysis]. *Santalka. Filosofija*. 2006, 14(1): 17–36.

7 Locke, J. *Esė apie žmogaus intelektą*. Vilnius: Pradai, 2000, p. 41.

8 *Ibid.*, p. 83.

9 *Ibid.*, p. 375.

10 Platonas. *Dialogai*. Vilnius: Mintis, 1963, p. 171–177.

11 Dekartas, R. *Rinktiniai raštai*. Vilnius: Mintis, 1978, p. 185, 203.

kada nors jos buvo prieinamos mano pojūčiams.¹² Tuo tarpu dėl susiformavusio juslinio patyrimo idėjos (šviesa, spalva, garsas, skonis ir t. t.) esančios „tokios miglotos ir neaiškios, kad tiesiog nežinau, ar jos teisingos, ar klaidingos“¹³.

Prieštaraudamas šioms mintims, J. Locke'as tvirtino, kad tokios žmogaus intelekto esančios idėjos, kaip *baltumas*, *kietumas*, *drambllys* ir t. t., esančios tik juslinio patyrimo išdava, jokių būdu ne įgimtos. Įgimtomis negali būti ir matematinės idėjos, nes norint ką nors matematiškai įrodyti pirmiausia reikia matematikos išmokti. „Vaikas nežino, kad trys ir keturi lygu septyni, kol nesugeba suskaičiuoti iki septynių“, - teigė J. Locke'as¹⁴. Jo požiūriu, ką tik gimusio žmogaus protas (intelektas) yra panašus į švarią lentą (*tabula rasa*)¹⁵, į kurią „tekstus“ įrašo žmogiškoji patirtis. Tad intelekto nesą nieko to, kas anksčiau nebūtų buvę juslėse.

J. Locke'o veikalo analizė leidžia daryti išvadą, kad šis autorius sąvokas *intelektas* ir *protas* vartojo sinonimiškai, o *įgimtas idėjas* suvokė turimos bei perimamos *informacijos* prasme. Tuo tarpu R. Descartes'as skyrė net tris *įgimtų idėjų* rūšis – *grynai intelektualias* (abejonė, valia, pažinimas, nežinojimas ir t. t.), *grynai materialias* (figūros, tįsumo, judėjimo ir t. t.) ir *bendrašias* (būtis, nebūtis, vienybė, trukmė ir t. t.)¹⁶ ir akivaizdu, kad jos su *informacija* nesusijusios. *Įgimtos idėjos* greičiau yra tai, ką I. Kantas vadino *aprioriniu* žinojimu, *analitiniais sprendiniais*. Būtent taip jas suprato ir vokiečių matematikas G. Frege'ė (1848-1925). Priminsiu, kad J. Locke'as tvirtino, jog „vaikas nežino, kad trys ir keturi lygu septyni, kol nesugeba suskaičiuoti iki septynių“. G. Frege'ė iškėlė klausimą: „Kas yra skaičius ir matematinės formulės?“. Šį klausimą jis formulavo I. Kanto terminais: ar aritmetinis teiginys (pvz., $3 + 4 = 7$) yra *analitinis*, ar *sintetinis*? Jeigu įmanoma įrodyti, kad jis yra *sintetinis*, tampa aišku, kad teisus yra J. Locke'as, o jei *analitinis* – R. Descartes'as¹⁷. G. Frege'ė parodė, kad matematiniai sprendiniai yra *analitiniai*, t. y. su *jusline patirtimi nesusiję*. Tiesa, B. Russelas įrodinėjime atrado netikslumų, tad uždavinio sprendimo ėmėsi pats, bet ir jis priėjo prie tos pačios išvados¹⁸. Tad galima manyti, kad teisus buvo R. Descartes'as.

Bet ginčas tęsiasi iki šiol. Mano manymu, įdomų jo sprendimą galima rasti naudojantis kognityvinėmis išvalgomis, ir konkrečiai – G. Lakoffo bei M. Johnsono „kognityvine filosofija“, kuri grindžiama trimis baziniais teiginiais: a) protas yra esmingai įkūnytas; b) dauguma minčių yra nesąmoningos; c) visos abstrakčios idėjos yra metaforiškos¹⁹. Žmogiškosios sąvokos, pasak šių autorių, nėra vien išorinės realybės refleksija, jos nepaprastai susijusios su žmogaus kūnu ir smegenų veikla, ir būtent tos sąsajos *kalba*

12 Dekartas, R. *supra* note 10, p. 204.

13 *Ibid.*, p. 186.

14 Locke, J., *supra* note 7, p. 46, 51.

15 *Ibid.*, p. 119, 183.

16 Noreika, A. Teiginio *cogito ergo sum* legitimiskumo problema. *Problemos*. 2000, 58: 114–120.

17 Pasakysiu, kad G. Frege'ė savo klausimą formulavo ir jį sprendė ne R. Descartes'o ir J. Locke'o ginčo kontekste, bet akivaizdu, kad tiek klausimas, tiek atsakymas su šiuo ginču susijęs neabejotinai.

18 Newen, A.; Savigny von, E. *Įvadas į analitinę filosofiją*. Vilnius: Baltos lankos, 1999, p. 47–49.

19 Lakoff, G.; Johnson, M. *Philosophy in the Flesh*. New York: Basic Books, 1999, p. 3.

*dar metaforišką*²⁰. Analizuodami ir R. Descartes' o bei J. Locke' o tekstus, šie autoriai atkreipė dėmesį, kad J. Locke' as vartojo *proto* kaip *talpyklos* metaforą, o kadangi *talpykla* yra *tuščia*, iš šios metaforos išplaukia ir *tabula rasa* metafora²¹. Metaforiška esanti ir R. Descartes' o kalba. Dažniausiai jis vartojo su *regėjimu* susijusias metaforas (idėjos – *regimas* objektas, žinantis asmuo – *regintis* asmuo, intelekto aštrumas – *regėjimo* aštrumas), o *protą* suvokė kaip *idėjų talpyklą*²². Gali kilti klausimas: jei tiek J. Locke' as, tiek R. Descartes' as *protą* siejo su *talpykla*, tai iš kur tas jų prieštaravimas? G. Lakoffas ir M. Johnsonas į šį klausimą atsako taip: R. Descartes' as akcentavo ne *talpyklos*, o joje esamų *objektų* (t. y. *idėjų*) metaforą. Tad peršasi išvada, kad šie autoriai rašė tarsi apie tą patį, o iš esmės apie skirtingus dalykus.

Šią išvadą bandysiu pagrįsti aiškindamasis metaforos *tabula rasa* prasmes. *Bazinių metaforų* analizė vartojama siekiant atskleisti net politinių diskursų tikrąsias prasmes²³, tad manau, kad ji bus paranki siekiant atskleisti ir aptariamo ginčo esmę.

Klausimą formuluosiu taip: ar *š v a r i l e n t a* (*tabula rasa*) turi būti suprantama tik kaip *nepirašyta* lenta, savotiška informacijos *talpykla*? Matyt, J. Locke' as šią metaforą suvokė būtent tokia prasme. Bet *švari* (t. y. *nepirašyta*) lenta gali būti juoda, balta, žalia, įvairiaspalvė. Ir rašant į ją, tarkime, juodu flomasteriu ar balta kreida, įrašyto teksto ryškumas, aiškumas priklausys tiek nuo rašymo įrankio, tiek nuo *švarios* lentos spalvos. Be to, *švari* lenta gali būti gruoblėta ar suskilusi, ir jei mama ar tėtis į savo vaiko „švarią lentą“ (jo sąmonę, protą) „rašys“ teiginį „Vaikeli, nevok!“, gali pasitaikyti, jog toje vietoje, kur turėtų įsirašyti raidės „ne“, bus plyšys arba (rašant juodu flomasteriu) juoda dėmė. Tad vietoj teiginio „Vaikeli, nevok!“ toje „švarioje“ lentoje atsiras teiginys „Vaikeli, vok!“ (t. y. „būk vagimi!“). Arba, tarkime, vaikui „gatvėje“ vos ne kasdieną bandoma „įrašyti“, kad ir jis turi keiktis, vagiliauti ir t. t., o to vaiko *tabula rasa* kažkodėl juoda, ir „juodu flomasteriu“ rašomi įgūdžiai tiesiog nesimatys ar įsirašys neryškiai. Užtat ryškiai švies „baltu flomasteriu“ įrašyti žodžiai *meilė, gerumas, atlaidumas* ir t. t.

Šį palyginimą galima tęsti, galima aiškintis, kas bus regima, jei ant jau prirašyto ir bandomo nutrinti teksto bus rašomas kitas tekstas, arba bus bandoma suskilusią *švarią* lentą užglaistyti, bet akivaizdu, kad „įrašyto teksto“ prasmės bent truputį skirsis nuo to teksto, kuris bus „rašomas“.

Kita vertus, jei į tą „švarią lentą“ išvis nieko nebus rašoma, tai ji ir liks tuščia.

Tad galima padaryti reikšmingą išvadą: gimęs žmogus yra *tabula rasa* ta prasme, kad jo prote nėra žmonijos ar bent artimiausioje aplinkoje sukauptos informacijos. Bet ta jo „švari lenta“ (sąmonė, protas) jau turi tam tikras *išankstines fundamentalias savybes*, leidžiančias gaunamą informaciją perimti *s e l e k t y v i a i*. Tik ta aplinkos teikiama informacija „įsirašys“ aiškiai, ryškiai, kuri atitiks jau esamas (prigimtinės) žmogaus savybes. Ir būtent t o k i o s *išankstinės fundamentalias savybės* gali būti pavadintos *igim-*

20 Lakoff, G.; Johnson, M. *supra* note 19, p. 22.

21 *Ibid.*, p. 338.

22 *Ibid.*, p. 392–395.

23 Cibulskienė, J. Konceptuali karo metafora Didžiosios Britanijos rinkiminiame diskurse. *Politologija*. 2003, 1(29): 133–159.

tomis idėjomis. Atrodo, kad būtent taip *igimtas idėjas* (grynai intelektualias, materialias ir bendrąsias) suprato ir R. Descartes'as.

2. „Tabula rasa“: transpersonalinės ir sociosinergetinės išvalgos

Išankstines fundamentalias savybes pačiu abstrakčiausiu pavidalu galima pavadinti kiekvienos sudėtingos dinaminės sistemos (taip pat ir žmogaus) *pradinę programą*. Šis terminas vartojamas *sinergetikoje*, kurios esminius bruožus jau esu aptaręs²⁴, todėl toliau pateiksiu tik nagrinėjamą problemą liečiančias išvadas ir naujausių tyrinėjimų duomenis.

Sinergetinius procesus lemia trys faktoriai: sistemos *pradinė programa*, *adaptacija* prie pakitusių išorinių ir vidinių faktorių ir *grįžtami ryšiai*. Taikant tai žmogui, *adaptacija* ir *grįžtami ryšiai* yra ne kas kita, kaip mokymosi (informacijos perėmimo) bei ugdymo(si) procesai, o *pradinė programa* – *genetinis* ir *socialinis kodai*.

Socialinio kodo terminas yra visiškai naujas. Sinergetinių procesų kontekste jį pirmašyk pavartojo garsus rusų mokslo filosofas V. Stiopinas²⁵. *Socialinis kodas* – tai modų išėsdinimo metu susiformavę *tvarkos*, arba *valdymo*, *parametrai*, siejami su virpesių dažnio bei topologinėmis konfigūracijomis, paprasčiau sakant, su *informacija*. Žmogaus *valdymo parametrai* glūdi jo *mentalinėse struktūrose*.

Kodo terminas vartojamas kaip *programos* termino sinonimas – *užkodavimas* reiškia tam tikrą sistemos elgesio *užprogramavimą*. Šie terminai skiriasi tik tuo, kad *kodo* terminas implikuoja ir tam tikrą slaptumą, uždarumą (hermetiką). Tai, kad *genetinis kodas* determinuoja žmogaus fizines savybes, šiandieną tapo trivialiu teiginiu. Bet analogiškai fiziniams struktūroms yra perduodama bei perimama ir *mentalinėse struktūrose* glūdinti *socialinė informacija*. Šis teiginys išplaukia iš tyrimų kognityvinės neurofiziologijos srityje, kurie filosofijoje žinomi kaip *žemyneigio priežastingumo* (*dawnward causation*) koncepcija²⁶. Aiškėja, kad *mentalinės struktūros* ir jų pokyčiai glaudžiai susiję su žmogaus *smegenų struktūromis* bei jų pokyčiais, ir jos informaciją perima *selektivityviai*. Tad *genetinis* paveldimumas neatsiejamas nuo *mentalinio* paveldimumo. Šios sąsajos dar nėra pakankamai iširtos, bet kai kurie jų bruožai ryškėja.

R. Descartes'as buvo įsitikinęs, kad *igimtas idėjas* žmogus suvokia *intuityviai*. Mįslingą intuityją gan racionaliai aiškino vienas iš kognityvinės lingvistikos pradininkų Noamas Chomsky²⁷. Jo požiūriu, kalbos vartotojas nedvejodamas gali atpažinti net tų sakinių, kurių jis niekad nėra girdėjęs, taisyklumą ar netaisyklumą, ir tai jis daro nuolat, nes nuo pat vaikystės yra *perpratęs savo aplinkos kalbą*. Tad kalbinė *intuitycija* esanti susijusi ne su *igimtomis idėjomis* ar gebėjimu *a priori* suvokti išsakomas tiesas bei prasmes, o su *nesąmoningu*, *spontanišku* kalbinės aplinkos *įsisavinimu*.

24 Kanišauskas, S., *supra* note 6.

25 Stiopin, V. S. *Nauka i filosofija. Voprosy filosofiji*. 2010, 8: 58–75.

26 Kanišauskas, S. *Autopoiesis* kaip savikūra ir kūrybos ištakos. *Santalka: Filosofija, Komunikacija*. 2011, 19(1): 45–53.

27 Williams, B. *Etika ir filosofijos ribos*. Vilnius: Dialogo kultūros institutas, 2004, p. 93–95.

Ši išvada teisinga tik tuo atveju, jeigu *igimtas idėjas* suprasime *informacijos* prasme. Bet jas suprantant kaip *išankstines fundamentalias savybes*, kaip *gebėjimus nesąmoningai* įsisavinti ne tik kalbinę, bet ir visą kultūrinę aplinką, ta *nesąmoningai įsisavinta kultūrinė aplinka* ir taps reikšmingai žmogaus elgesį ir jo vertybių skalę veikiančiu kultūriniu paveldu, *socialiniu kodu*.

Tai, kad kultūrinė aplinka intensyviausiai įsisavinama ankstyviausiuose žmogaus amžiaus tarpsniuose, jau plačiai žinoma. Bet transpersonaliniai psichologai parodė, kad ji įsisavinama net prenatalinėje būklėje, t. y. vaikui dar negimus. Maža to, K. Willberis žmogaus sąmonėje randa išsistatytą struktūrų spektrą, kuriame dominuoja sąmonės vienybės lygis²⁸. Jis yra neartikuluojamas, neįvardijamas jokiais žmogiškais terminais, ir, siekiant jį apibūdinti, K. Willberiu irgi prireikia metaforų. Būtent tuose *neįsisąmonintuose* sąmonės lygiuose glūdi ir *neįsisąmoninti ar menkai įsisąmoninti* žmogaus veiklos tikslai ir motyvai, t. y. tai, ką drąsiai galima pavadinti *igimtomis idėjomis* ir net *socialiniu kodu*.

Nors transpersonalinė psichologija dėl joje taikomų biheivoristinių metodų jau ir „išsikovojo vietą po saule“, bet kol kas jos teikiamos išvados akademinės visuomenės sutinkamos „įtariai“. Tačiau panašios išvados plaukia ir iš tyrimų, susijusių su sinergetikos taikymu socialinių santykių srityje. Šią naują tyrimų sritį rusų sociologas M. Elčaninovas pavadino *socialine sinergetika*, arba *sociosinergetika*²⁹. Kiti autoriai (A. Davydovas, V. Chycenko)³⁰ vartoja savus terminus, bet jų prasmė sutampa su paminėta. Pateikdami savų tyrimų rezultatus, jie apeliuoja į F. Varelos *autopoiesis* teoriją, garsių sociologų P. Sorokino, N. Luhmano darbus, o A. Davydovas išvardija net trisdešimt septynias neseniai susiformavusias mokslų šakas (pvz., simbolinė dinamika, intelektualaus valdymo sistemos ir t. t.), kuriose *sociosinergetikos* išvalgos jau realizuojamos³¹. Aiškėja, jog tai, kas vadinama *pradine programa*, yra ne kas kita kaip tai, ką F. Varela pavadino *operaciniu uždavimu*: ne tik žmogus, bet ir visos gyvos būtybės dėl juose vykstančių procesų *uždaro ciklo* apsibrėžia tą visų savo sąveikų su aplinka sritį, kurioje geba išlaikyti savo *identitetą*. Pažintiniuose procesuose *operacinis uždarumas* yra vadinamas *savireferencija*, ir būtent ji nulemia tai, kad *aplinka negali paveikti* nei žmogaus struktūrinių pokyčių, nei jo veiksmų, elgesio eigos, o tik juos *paleidžia* ir „įrašo“ į toje aplinkoje vykstančių procesų eigą³². Tai reiškia, kad mes suvokiame iš esmės tik tai, ką galime suvokti, į ką orientuota mūsų „vidinė struktūra“, t. y. *genetinis* ir *socialinis kodai*. Esant kontekstiškai sąlygotiems *signalų iš aplinkos* priėmimo ciklams, jie rakursiniu būdu įgauna savitas ženklų ir simbolių prasmes, ir *operacinis uždarumas*

28 Vilber, K. *Nikakihk granic. Vostochnye i zapadnye puti lichnovo rosta* [There are no Boundaries. The Eastern and Western ways of Personal Growth]. Moskva: Izdatelstvo transpersonalnovo institute, 1998, s. 14–24.

29 Eljchaninov, M. S. *Socialnaja sinergetika i katastrofy Rossii v epokhu moderna*. Moskva: KomKniga, 2005.

30 Davydov, A. A. *Modulnyj analiz i konstruirovanie sociuma* [Modular Analysis and the Construction of Society]. Moskva: Rossijskaja akademija nauk, Institut sociologii, 1994; Davydov, A. A. *Sistemnaja sociologija* [Systematic Sociology]. Moskva: KomKniga, 2006; Khicenko, V. E. *Samoorganizacija: elementy teorii i socialnye prilozhenija* [Self-Organization: the Elements of the Theory and Social Applications]. Moskva: KomKniga, 2005.

31 Davydov, A. A. *Sistemnaja sociologija, ibid.*, s. 9–11.

32 Khicenko, V. E., *op. cit.*, s. 53.

virsta *semantiniu uždarumu*, o ženklų interpretacijos veda link *savireferentinės kilpos*³³, kuri filosofijoje žinoma kaip *hermeneutinis ratas*.

Ne mažiau įdomias išvadas pateikia A. Davydovas. Apeliuodamas į garsaus JAV sociologo P. Sorokino darbus, jis teigia, jog socialinės sistemos nėra unikalios, ir 96 proc. jų elgesio nulemta sinergetinių procesų³⁴. Tam, kad kintančioje visuomenėje egzistuotų ir *įvairovė*, ir *stabilumas*, būtina tam tikra *disharmonija*, ir *būtinis disharmonijos koeficientas* lygus 6 proc. Davydovas tyrinėjo tik tuos visuomenės struktūrinius-funkcinius parametrus, kurie priskiriami *tvarkos* parametrams, t. y. *socialiniam kodui*. Jis parodė, jog tam, kad visuomenė išliktų *stabili* ir *besivystanti*, yra būtina, kad joje būtų apie 6 proc. nusikaltėlių, narkomanų, alkoholikų ir t. t. Tiek pat turi būti ir talentingų žmonių. Išvada peršasi nedviprasmiška: ideali, „sterili“ visuomenė neįmanoma. Dar daugiau, pasak A. Davydovo, sociumo įtaka žmogaus elgesiui apsiriboja tik 38 proc., o likę 62 proc. „priklauso“ tam, kas vadinama paveldimumu³⁵, t. y. *genetiniu* ir *socialiniu kodais*.

3. Kai kurios įžvalgos ir išvados

Matyt, galima kvestionuoti konkrečius pateiktus skaičius, bet tiek paminėti teoriniai darbai, tiek A. Davydovo atliktų sociologinių tyrimų rezultatai rodo, kad ginče dėl *igimtų idėjų* prioritetą reiktų teikti R. Descartes' o požiūriui. Darsyk pakartosiu, jog neabejotinai teisus yra ir J. Locke'as, kad „*tabula rasa*“ taip ir liks „*rasa*“, t. y. „švari“, jei į ją nieko nebus rašoma, o tuo pat metu ir *keičiama pačios „lentos“ struktūra* (nes kiekvienas „įbrėžimas“ ją keičia). Bet lemiamas vaidmuo priklauso paveldimumui.

Tad kyla rimtas klausimas: jeigu net idealaus švietimo, auklėjimo ir ugdymo proceso *galimybės ir rezultatai* yra apriboti gamtinių procesų, *kaip organizuoti* švietimą ir ugdymą?

Bandant atsakyti į šį klausimą, mano manymu, pirmiausia reiktų išsiaiškinti *socialinio kodo* perdavimo mechanizmą. Konkretūs moksliniai tyrimai turėtų būti nukreipti būtent šia linkme. Ir jeigu jie bus išsiaiškinti, galbūt paaiškės, kad *gamtiniai procesai* iš dalies irgi yra valdomi, kad jie žmogaus elgesį gali determinuoti ne minėtais 62 proc., o kur kas mažiau. Kita vertus, žinant, kad *socialinis kodas* yra ne kas kita, kaip net *pasąmonės* lygiu užsifikuojantis *kultūrinis paveldas*, ir be detalių tyrimų galima padaryti išvadą, kad šis procesas yra nesibaigiantis, „amžinas“, ir tikėtis, jog kokia nors konkreti auklėjimo ir ugdymo programa duos greitus apčiuopiamus rezultatus, neverta. Visos švietimo ir ugdymo programos yra tik procesas ir procesų tąša. Tik šia prasme jos pateisina save ir yra būtinos. O svarbiausia, mano požiūriu, yra tai, kad didžioji *kultūrinio paveldo* dalis yra perduodama ir priimama *nesąmoningai*. Gerai žinomas posakis „*Žodis pamoko, pavyzdys patraukia*“. Tiek tėvai, tiek pedagogai, dėstytojai ir t. t. gali teisingiausias žodžius tarti, puikiausias mintis skleisti, bet jeigu juose plytės dvasingumo dykra, dvasingų asmenų jie tikrai neišugdys. Tad trečioji išvada dar paprastesnė: žmogaus

33 Khicenko, V. E., *supra* note 30, s. 65–66.

34 Davydov, A. A. *Modulnyj analiz i konstruirovanie sociuma*, *supra* note 30, s. 6–8.

35 *Ibid.*, s. 126–129.

ir visuomenės gyvenimo kokybės gerinimas turi būti orientuotas ne vien į materialių gėrybių gausinimą, o ir į ilgalaikį aukštų moralinių ir dvasinių vertybių ugdymą.

Literatūra

- Babachinaitė, G. Nepilnamečių nusikalstamumo priežastys. *Filosofija. Sociologija*. 1993, 1(10).
- Balaišienė, R.; Barkauskienė, R. Asocialaus elgesio ir sąitų su mokykla sąsajos paauglystėje. *Socialinis darbas*. 2007, 6(2): 124–133.
- Cibulskienė, J. Konceptuali karo metafora Didžiosios Britanijos rinkiminiam diskurse. *Politologija*. 2003, 1(29): 133–159.
- Davydov, A. A. *Modulnyj analiz i konstruivanie sociuma* [Modular Analysis and the Construction of Society]. Moskva: Rossijskaja akademija nauk, Institut sociologii, 1994.
- Davydov, A. A. *Sistemnaja sociologija* [Systematic Sociology]. Moskva: KomKniga, 2006.
- Dekartas, R. *Rinkiniai raštai*. Vilnius: Mintis, 1978.
- Elchaninov, M. S. *Socialnaja sinergetika i katastrofy Rosii v epokxu moderna* [Social Synergetics and Disasters of Russia in the Modern Era]. Moskva: KomKniga, 2005.
- Jusienė, R. „Sunkūs“ paaugliai, arba kodėl paaugliai elgiasi agresyviai? [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-04-30]. <www.nplc.lt/sena/nj/projektas/metodika/roma_jusiene.doc>.
- Kanišauskas, S. *Autopoiesis* kaip savikūra ir kūrybos ištakos. *Santalka: Filosofija, Komunikacija*. 2011, 19(1): 45–53.
- Kanišauskas, S. *Sinergetinio pasaulėvaizdžio kontūrai*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2008.
- Khicenko, V. E. *Samoorganizacija: elementy teorii i socialnye prilozhenija* [Self-Organization: the Elements of the Theory and Social Applications]. Moskva: KomKniga, 2005.
- Kijaschenko L. P. Fenomen transdisciplinar-
nocti – opyt filosofskovo analiza [The Phenomenon of Transdisciplinarity – the Experience of Philosophical Analysis]. *Santalka. Filosofija*. 2006, 14(1): 17–36.
- Lakoff, G.; Johnson, M. *Philosophy in the Flesh*. New York: Basic Books, 1999.
- Locke, J. *Esė apie žmogaus intelektą*. Vilnius: Pradai, 2000.
- Luobikienė, I. Tėvų įtaka jaunimo vartotojiškų orientacijų formavimuisi. *Filosofija. Sociologija*. 1995, 4: 35–42.
- Maslou, A. Psichologijos duomenys ir vertybių teorija. Iš *Gėrio kontūrai*. Vilnius: Mintis, 1989.
- Max-Neef, M. A. Foundations of Transdisciplinarity. *Ecological Economics*. 2005, 53: 5–16.
- Newen, A.; Savigny von, E. *Įvadas į analitinę filosofiją*. Vilnius: Baltos lankos, 1999.
- Nicolescu, B. *Manifesto of Transdisciplinarity*. Translation from the French by Karen-Claire Voss. New York: State University of New York Press, 2002.
- Noreika, A. Teiginio *cogito ergo sum* legitimiskumo problema. *Problemos*. 2000, 58: 114–120.
- Platonas. *Dialogai*. Vilnius: Mintis, 1963.
- Stepin, V. S. Nauka i filosofija [Science and Philosophy]. *Voprosy filosofii*. 2010, 8: 58–75.
- Trimakas, K. *Žmogaus aukščiausi skrydžiai. Religinių išgyvenimų psichologija*. Kaunas: Tarpdieezinė katechetikos komisija, 1996.
- Valickas, G. *Psichologinės asocialaus elgesio ištakos*. Vilnius: Lietuvos teisės akademija, 1997.
- Vilber, K. *Nikakihk granic. Vostochnye i zapadnye puti lichnovo rosta* [There are no Boundaries. The Eastern and Western ways of Personal Growth]. Moskva: Izdatelstvo transpersonalnovo institute, 1998.
- Williams, B. *Etika ir filosofijos ribos*. Vilnius: Dialogo kultūros institutas, 2004.
- Zajančkauskaitė, I. Moksleivių orientacijos į moralines vertybes ypatumai. *Filosofija. Sociologija*. 1989, 2: 44–53.

THE PROBLEM OF *TABULA RASA* AND HUMAN VALUES

Saulius Kanišauskas

Mykolas Romeris University, Lithuania

Summary. *The article focuses on the issue questioning what determines human behavior, moral and social values. The question of whether a human being is a “tabula rasa,” i.e. a “clean slate” which is written on by life, posited in the context of the historic argument between R. Descartes and J. Locke. At present social science displays a diversity of opinions attempting to solve this question. The paper approaches the problem from the trans-disciplinary discourse viewpoint, i.e. in the contexts of philosophy, cognitive science, transpersonal psychology and social synergetics. It is argued that although human being behavior and character traits are profoundly influenced by education; genetic and social codes play a major role in shaping a personality. Social code is understood as an unconsciously acquired cultural heritage. It is attempted to conclude that life quality enhancement of the human being should be directed towards long term development of moral and spiritual values, but not towards enhancement of material values.*

Keywords: *trans-disciplinary discourse, “tabula rasa”, social-synergetics, social codes, values.*

Saulius Kanišauskas, Mykolas Romeris universiteto Humanitarinių mokslų instituto Filosofijos katedros profesorius. Mokslinių tyrimų kryptys: moralės filosofija, filosofijos ir psichologijos santykis.

Saulius Kanišauskas, Mykolas Romeris University, Institute of Humanities, Department of Philosophy, Professor. Research interests: moral philosophy, relation between philosophy and psychology.